

I. INDLEDNING

Forskningen i den danske ledingsorganisations udvikling begynder i det attende århundrede med de to borgerlige godsejere Christen Sørensen Thestrup (1756)¹ og Tyge Rothe (1781-1782).² Deres arbejde fortsattes i det tidlige nittende århundrede af officeren F.H. Jahn (1825)³ og historikeren H.M. Velschow (1831, 1843).⁴ For dem som for det nittende århundredes national-liberale historiker C.F. Allen (1840) var borgernes lighed i samfundet udtryk for menneskets egentlige natur.⁵ Tanken om den oprindeligt frie bondestand som vort folkestyres forbillede har præget megen forskning i ledingen.

Kampen for folkestyre var også væsentlig for provisorietidens intellektuelle og var en vigtig baggrund for Kristian Erslevs beskrivelse af ledingen i Valdemarernes Storhedstid (1898):⁶ I den ældre leding stod de frie bønder stærkt tillige med deres styresmænd, som de muligvis selv havde valgt. Kongen havde hverken institutionel eller reel magt over stormænd eller bønder. Sine jordegodser lod han bestyre ved

---

1 Thestrup 1756 se: Malmros 2010 pp. 16-18.

2 Rothe 1781-82 se: Malmros 2010 pp. 18-19.

3 Jahn 1825 se: Malmros 2010 pp. 22-25.

4 Velschow 1831 og 1843 se: Malmros 2010 pp. 25-27.

5 Allen 1840 se: Malmros 2010 pp. 27-28.

6 Erslev 1898/1972.

bryder af jævn oprindelse, måske oprindeligt trælle. Først under det tolvte århundredes borgerkrig indlod de stolte og selvrådige stormænd sig i troskabsforhold til kongerne.⁷ I den tidlige valdemartid (1157-1168) blev landet inddelt i de skibsudrustende enheder skiben og havner, hvorigennem bønderne for første gang fik pligt til at stille til krigsdeltagelse på kongens bud.⁸ Efter Rygens erobring (1168) blev ledingsflåden omlagt: For fremtiden skulle kun en fjerdedel af dens skibe ligge ude for at beskytte landet, og en ledingsskat skulle ydes, når man ikke skulle drage i krig.⁹ Derved opstod herremændene som en stand, der skulle stille til leding, hver gang der var ledingsbud.¹⁰ Ledingsbønderne vedblev dog at gå i krig valdemartiden ud.¹¹ Mens ældre forskere antog samtlige herremænd for at være rytterkrieger, fremhæver Erslev, at den jævne herremand som roer og fodfolkskrieger stadig stod bondeklassen nær.¹²

Erik Arup (1914, 1926) bygger videre på Erslevs ideer og radikaliserer særlig hans tanker om den oprindeligt svage og institutionsløse kongemagt. Han anser vikingekongen for at være den største jordbesidder i et godsejer- og bonde-anarki baseret på privat ejendom. I løbet af det tolvte århundrede vokser "øvrighedsmagten" fra sit ekstremt svage udgangspunkt til valdemartidens kongedømme.¹³ Kilderne til Valdemarernes leding, specielt Jyske Lovs tredje bog (1168-1241), opdeler Arup og daterer lovens enkelte kapitler således, at der fremkommer en udvikling, der drives frem af, at "regeringen" ved at byde bønderne

---

7 Erslev 1898/1972 pp.217-224.

8 Erslev 1898/1972 pp.141-146.

9 Erslev 1898/1972 pp.146-147, pp.156-157.

10 Erslev 1898/1972 pp.227-129.

11 Erslev 1898/1972 p.266.

12 Erslev 1898/1972 p.229.

13 Arup Danm. hist. 1926 pp.137, 170-179, 186-190, 243-250.

ud til strabadserende ledingstogter tvinger dem til at antage stadig tungere former for ledingsskat.¹⁴

I Ledung och Frälse (1934) udbygger Sture Bolin Erslevs og Arups tanker og fremhæver specielt, at kongens mænd nødvendigvis må være trådt ud af ledingen, når de trådte ind i hirden.¹⁵

Poul Johannes Jørgensen (1926) hævder ledingens nødvendigt rigsomfattende karakter med kongens herredømme over flåden allerede i vikingetiden, måske på Harald Blåtands tid.¹⁶

Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder (1956-1978) bringer mange nye artikler om ledingen i alle nordiske lande og om udviklingen af skibe og våben. Særlig må fremhæves C.A. Christensens artikel "Leidang" (1965) med dens omhyggelige gengivelse af samtlige de svært tolkelige danske kildesteder.¹⁷

Erik Kjersgaard inddrager (1966) det trettende århundredes kilder til bøndernes forpligtelse til at medvirke i landeværn, *defensio patriæ*.¹⁸

Officeren Ole A. Hedegaard samler (1985) forskningen fra Arup til Kulturhistorisk Leksikons mange artikler i sit forsøg på en syntese. Blandt de ældre forskere inddrager han sin officerskollega F.H. Jahn. Som denne anser han det senere trettende århundredes militærordning for forfejlet, præget af uvillige vasaller og udenlandske lejetropper. Han supplerer det meget magre danske kildemateriale med europæiske historikere.¹⁹

---

14 Arup 1914 pp. 182-185, 190-193, 237.

15 Bolin 1934 p. 38. p. 61.

16 Jørgensen, Poul Johs.: Anmeldelse 1926 pp. 335-351. Retshistorie pp. 251-259.

17 C.A. Christensen: Leidang. *KLNM X* 1965.

18 Kjersgaard 1966 pp. 113-140.

19 Hedegaard 1985.

Hans Chr. Bjerg (1991) bryder med Arups deling af Jyske Lovs ledingskapitler og anser dem alle for gyldige og praktiserede ved lovens vedtagelse i 1241.²⁰

Thomas Heebøll-Holm (2009, 2012) har ud fra den internationale forskning i det nordeuropæiske riddervæsen behandlet det tolvte århundredes danske beretninger om ridderkamp og ridderideologi og viser særlig Saxos gode kendskab til brugen af heste i krig.²¹

Niels Lund bygger i sin disputats (1996)²² på Erslevs og Arups samfundsmode og regner med, at det ellefte og tidlige tolvte århundredes konge ikke blot var personligt svag, men at han også var uden lokal repræsentation i retslivet og i forsvar af sine ejendomme. Niels Lund opfatter stormænd som private godsejere med private følger af huskarle. Disse private stormænd er siden vikingetiden draget i krig med deres mænd, når de havde lyst og kongen kaldte. Da de stormænd, som det tolvte århundredes beretninger omtaler, for Niels Lund ikke kan have haft indtægter fra noget kongeligt hverv, kan han heller ikke se dem fungere i ledingen som bøndernes officerer eller have fået skibe stillet til rådighed, bygget og udrustet af dem. Kun i kraft af privat ejendom kan stormændene tillade sig at tale kongen imod. Ledingens omlægning efter Rygens erobring (1168) forklarer Niels Lund således (1999) ved, at bønderne i landskabslovenes helt nydannede skiben og havner skiftes til at drage i leding hvert fjerde år og til at betale kværsæde i de tre mellemliggende år.²³ Niels Lund anser professionelle krigere, herremænd, i de private stormandsfølger, *lið*, for det konstituerende element

---

20 Bjerg 1991 p. 183 sp. 2.

21 Heebøll-Holm 2009 pp. 21-69. Heebøll-Holm 2012 pp. 113-154.

22 Lund 1996: *Lið*, leding og landeværn.

23 Lund 1999.

i Danmarks militær fra vikingetiden til det sene trettende århundrede.²⁴ I øvrigt tilslutter han sig Hans Chr. Bjergs tanker om, at Jyske Lovs ledingskapitler har haft gyldighed og været i praktisk brug, da loven blev givet i 1241.²⁵

Da jeg i 1970 læste Aelnoths beretning om oprøret mod Knud den Hellige og så, hvorledes kongens gårde var beboet af *regalium gazarum ministri seu prouisoires*,²⁶ som kaldtes *magnates*,²⁷ og som holdt væbnede *domestici*,²⁸ forstod jeg, at Erslevs og Arups tese om den danske overklasse omkring 1100 ikke kunne holde. Svenssønnernes *magnates* var ansat som kongens lokale repræsentanter (for eksempel som *villicus* i *Warwath*),²⁹ og med deres huskarle levede de af at indkræve kongens indtægter. Når jeg senere i Saxos beretninger kunne opleve, at krigerstolte stormænd optrådte selvrådigt over for kongen, fik det mig ikke til at tvivle på, at de fungerede i kongedømmets “embedsværk”. Dette princip så jeg også udtrykt i den norrøne fyrstedigtning, hvor en jarl, herse eller lendermand fik et land “givet i ægteskab”³⁰ af kongen, og som leder af områdets militære styrker varetog dets “landeværn”.³¹ Under disse stormænds økonomiske og militære kontrol fungerede lokalområderne som små stater i staten, nødvendige for kongedømmets funktion, men besværlige for kongen. Skjaldedigtningen priser magthaveren i et samfund, der altid truer med at

---

24 Lund 1999 A. Lund 2011.

25 Lund 1999 A.

26 Aelnoth 21, VS p. 107¹⁴, Olrik p. 69.

27 Aelnoth 21, VS p. 107¹⁹, Olrik p. 69.

28 Aelnoth 21, VS p. 108⁸, Olrik p. 70.

29 Aggesøn: Lejrens eller Hirdens Lov XI. SM I p. 84¹⁷, Gertz p. 22.

30 Malmros 1999 p. 357 = Malmros 2010 pp. 193-94: *Gopþormr sindri* 5. NIS B I pp. 55-56. *Eyjólfr dáðaskáld* 3. NIS B I p. 191. *Hallfrøðr vandræðaskáld* 1,3-6 NIS B I pp. 147-48.

31 Malmros 1999 p. 358 = Malmros 2010 p. 194.

blive en “failed state”. I fyrstedigtningen deltager bønder i søslag,³² stormænd og bønder bliver alle betragtet som kongens “mænd”,³³ og de deltager i hans *allmenningr*, ledingsflåden.³⁴ Harald Hårderådes hirdmand, Ulf Stallar, der efter eget udsagn “færdes i kongens stavrum”, bliver styresmand på et ledingsskib.³⁵ I norske landskabslove udnævnes ledingsflådens styresmænd af kongen.³⁶ Dette må være underforstået, når Olaf Kyrre giver krigsudrustede skibe til sine mænd.³⁷ I Danmark kan Erik Ejegod på samme måde bortskænke skibe.³⁸ (Senere forklarer et par skibsførere hos Saxo, da de uden tilladelse forlader kong Valdemars flåde, at de har hverv at udføre i hans tjeneste.)³⁹ Kort før 1100 optræder de første vidnesbyrd om privat ejendom til jordegods i alle skandinaviske lande, men om der hér fandtes “stormænd”, hvis politiske og militære magt alene begrundedes i privat jordejendom, er ufalsificerbart.⁴⁰

Den standende strid mellem Niels Lunds og min fremstilling af Danmarks leding i den tidlige middelalder udgår fra vores forskellige svar på spørgsmålet: Hvad var en stormand.

Filologen Guy Morris hævder (1998),⁴¹ at det ellefte århundredes skjalde priser en *leiðangr*, der ikke består af “levied forces”, men af stormænd med deres “retainers”,

---

32 *Sigvatr þórðarson* 2,7. NIS B I p. 218. *Þórleikr fagri* 9 NIS B I p. 367.

33 Malmros 1985 p. 123 = Malmros 2010 pp. 145-147.

34 *Þjóðolfr Arnórsson* 4,22. NIS B I p. 352.

35 *Ulfr stallari* 1. NIS B I p. 372. *Steinn Herdísarson* 2. NIS B I p. 378.

36 Gtl. § 299. NGL I p. 98. Robberstad p. 242. Frtl. VII § 7. NGL I p. 199. Hagland p. 122.

37 *Steinn Herdísarson* 3,14. NIS B I p. 382.

38 *Markús* 1,7. NIS B I p. 415.

39 Saxo 14:XXIII:15-17.

40 Malmros 2005 pp. 352-357 = Malmros 2010 pp. 258-264.

41 Morris pp. 141-156.

þegnar.⁴² Ganske vist betegner *þegn* i knap halvdelen af skjaldedigtningens eksempler en huskarl, en “retainer”, men jeg ser, at *þegn* tidligt får en bredere betydning af “mand”, “bonde”, eventuelt “undersåt”.⁴³ (I det tiende århundrede kan islændinge og asaguder kaldes *þegnar*.)⁴⁴ Guy Morris bringer ingen præcise argumenter for sin tese om, at *þegn* altid skal betegne en “retainer”, og overser eksempler, der kan modbevise den. Han mener, at *búendr*, bønder, er “militarily incompetent”,⁴⁵ men nævner ikke, at *búendr* “faldt sårede over bord” i søslaget ved Nesjar 1016.⁴⁶ Han nævner, at *búendr* og *þegnar* betragtes som identiske i *Bersöglivísur* fra 1038,⁴⁷ men hævder, at glosen *búandi* siden skifter betydning, så at han derefter ikke betragter *búendr* og *þegnar* som identiske, når de optræder i samme strofe.⁴⁸ Endelig vil han ikke tro, at ledingsflåden kan hedde *allmenningr*,⁴⁹ en ret og pligt for alle mænd. Fyrstedigtningen giver ikke mange oplysninger om, hvem der udgør de store ledingsflåders menige mandskab, eller om deres deltagere er opbudte. De få eksempler på det sidste bør ikke overses.

I det følgende vil jeg med udgangspunkt i tidligere arbejder om vikingetidens samfund på rent dansk kildemateriale behandle den ældre bondeledings forvandling i det sene tolvte århundrede, denne forandrings militærteknologiske

---

42 Morris p. 150, p. 151, p. 153.

43 LP.

44 *Egill Skallagrímsson: Sonatorrek* 9, 11, 14. NIS B I pp. 35-36. *Þjóðolfr ór Hvini: Haustlǫng* 5. NIS B I p. 15.

45 Morris p. 145.

46 *Sigvatr Þórðarson Nesjarvisur* 2,7. NIS B I p. 218.

47 *Sigvatr Þórðarson Bersöglivísur* 2, 4-8, 11-14. NIS B I pp. 235-289.

48 *Þórleikr fagri* 9. NIS B I p. 367. *Halli stírði* 4. NIS B I p. 371. Morris p. 147.

49 *Þjóðolfr Arnórsson* 4,22. NIS B I p. 352. Morris p. 151.

og økonomiske grundlag såvel som dens virkninger. Derfor bliver det ikke muligt at give en fremstilling af, hvorledes danskere faktisk drog i krig, hvorledes de kæmpede, sejrede og tabte i perioden. Dette ville have krævet inddragelse af den internationale forskning i riddertidens krigsførelse med brug af metoder som dem, Thomas Heebøll-Holm anvender for det tolvte århundredes vedkommende.⁵⁰ Behandlingen af den ridderlige krigsførelse i Danmarks trettende århundrede må jeg overlade til andre. Aristokratiets forvandling og bøndernes skiftende økonomiske forhold bliver denne afhandlings centrale temaer.

Efter et grundigt studie af normative og diplomatariske kilder til bøndernes økonomiske forpligtelser afsluttes der med et skitse-mæssigt overblik over den sociale udvikling i Danmark fra ellefte til trettende århundrede. Denne mindre forbindtlige skitse skulle gerne kunne tjene som oplæg til videre diskussion.

I bogen indgår som kapitel VI med få ændringer “Den danske ledingsflådes størrelse”, der tidligere har været bragt i Kongemagt og Samfund i Middelalderen, Festskrift til Erik Ulsig (1988). Efter afslutningen følger to løsere tilknyttede ekskurer.

---

50 Heebøll-Holm 2009 pp.21-69, Heebøll-Holm 2012 pp. 113-154.